Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi
https://canakkale.dergi.comu.edu.tr/

İsmail Gaspıralı'nın Düşüncelerinin II. Dünya Savaşı Sırasında Türk Dünyası Aydınlarına Etkileri

The Impact of İsmail Gaspıralı's Ideas on the Intellectuals of the Turkic World During World War II

Mithat ATABAY [1*]

[1]*Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü Dr. Öğretim Üyesi,*

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi / Derleme

Makale vb.

Geliş Tarihi: 29.01.2025

Kabul Tarihi: 22.02.2025

Anahtar Kelimeler:

Dil, düşünce, iş, aydın, Türk dünyası

ÖZ

İsmail Gaspıralı, Türk dünyasının bütünleşmesini "Dilde, fikirde, işte birlik" olarak formüle etmişti. Bu formül, Türk dünyasının aydınları tarafından 20.yüzyılın başından itibaren tartışma konusu olmuştur. Uzun tartışmalar ve gelişen olaylar bu formülün önemini ve değerini çeşitli kereler ortaya koymuş ve Türk aydınları tarafından genel olarak benimsenmiştir. Ancak bu düşüncenin uygulamaya geçirilmesi ise zor olmuştur. "Dilde, fikirde, işte birlik" düşüncesinin uygulamaya geçirilmesi için her şeyden önce aynı dili ve aynı alfabeyi kullanmak gerekiyordu. Daha sonra aynı hedefe ulaşmak için düşünce birliğinin sağlanması şarttı. Son aşama ise en zor olanı idi. Türk dünyasını oluşturan halkların bağımsızlıklarına kavuşmaları şarttı. Bu süreçlerin her biri çok uzun ve acılarla dolu yıllara mal oldu.

Bu makalede İsmail Gaspıralı'nın "Dilde, fikirde, işte birlik" düşüncesinin II.Dünya Savaşı yıllarında Türk dünyası aydınlarına etkileri tartışılmaktadır.

ARTICLE INFO

Research Article /

Review Article etc.

Recieved: 29.01.2025

Accepted: 22.02.2025

Keywords:

Language, idea, work, intellectual, Turkic world

ABSTRACT

Ismail Gaspıralı formulated the integration of the Turkic world as "Unity in language, idea, work". This Formula was used by the intellectuals of the Turkic world in the 20th century. İt has been the subject of controversy since the beginning of the century. Long discussions and developing events have demonstrated the importance and value of the formula several times and it has been generally adopted by Turkish intellectuals. However, putting this idea into practise has been difficult. In order for the idea of "unity in language, idea, work" to be put into practice, it was necessary to use the same language and the same alphabet first of all. Later, it was necessary to ensure unity of thought in order to achieve the same goal. The last stage was the most difficult. It was necessar fort he peoples forming the Turkic word to achieve their independence. Each of these processes has cost very long and painful years.

In this article, it is stated that Ismail Gaspıralı's idea of "Unity in language, idea, work" is based on during the years of Word War II, its effects on the intellectuals of the Turkic world are discusse.

[*] **Sorumlu yazar. ORCID NO: 0000-0002-4218-6697.**

[*] matabay@comu.edu.tr

GİRİŞ

19.yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başları, Volga, Orta Asya, Azerbaycan ve Kırım'daki Müslüman Tatarlar ve Türkler için önemli bir uyanış ve hareketlilik dönemi olmuştur. Bu dönemde, Rusya'da yaşayan Türk aydınları, Rus ve Batı üniversitelerinde aldıkları yüksek eğitimle, hem Türkoloji'nin gelişimine katkıda bulunmuşlar hem de Panslavizm[1] gibi Rus ideolojileri karşısında tepkilerini dile getirmişlerdir[2]. Bu aydınlar, dönemin halkçı ve inkılâpçı akımlarından da etkilenerek, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesi ve Müslümanların dünya siyaseti içindeki konumunun zayıflamasıyla birlikte, Türk halklarının birleşmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu düşünce, bir hanedan ya da dinin egemenliğinden ziyade, Orta Asya'dan Pasifik'e kadar uzanan geniş bir coğrafyada Türk halklarının siyasal birliğine yönelik bir akımın doğmasına zemin hazırlamıştır.

Rusya'daki kapitalizmin gelişmesi, Kazan Müslüman burjuvazisinin ortaya çıkmasına yol açmış ve feodal toprak sahiplerinin zayıflamasıyla, burjuvazi hızla yükselmiştir. Bu gelişme, Kazanlıların Orta Asya'daki ticaretin egemenliğini ele geçirmesi ve bu süreçte Türkçülük ve İslamcılık akımlarını desteklemeleriyle sonuçlanmıştır[3]. Kazan burjuvazisi, Rusya'daki Türk ve Müslüman toplulukları arasında dil ve kültür birliği kurma amacını gütmüş ve Kazanlıların İslam dünyasındaki egemenliğini pekiştirmeye çalışmıştır[4]. Ancak, Rusların Türkistan'ı fethetmesiyle birlikte Kazanlıların ticaret üzerindeki tekelinin kırılması, onları Orta Asya'da kendi etkilerini kurmaya sevk etmiştir.

Azerbaycan'daki gelişmeler de benzer şekilde kapitalizmin yükselişiyle paralel bir seyir izlemiştir. Petrol ve ipek ticaretinin artışı, Azerbaycan'ın ekonomik olarak büyümesine ve Rusya içindeki öneminin artmasına neden olmuştur[5]. 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan, çağdaş teknolojilere sahip ipek fabrikalarıyla dikkat çekerken, petrolün keşfi de Avrupa sermayesinin bölgeye akışını hızlandırmıştır[6]. Bakü-Batum demiryolu ise Azerbaycan'ı Rusya ve Avrupa'ya bağlayarak, bölgedeki petrol ticaretinin önemli bir merkezi haline gelmiştir. Bu demiryolu aynı zamanda, Azerbaycan'da Ermeni sermayesinin yükselmesine ve bununla birlikte etnik çatışmaların derinleşmesine yol açmıştır[7]. Öte yandan, demiryolu İstanbul ile Azerbaycan arasındaki iletişimi güçlendirerek Osmanlı nüfuzunun artmasına da zemin hazırlamıştır[8].

Bu dönemdeki sosyal ve ekonomik değişimler, Azerbaycan ve Tatar burjuvazisinin gelişmesini sağlamış, bu da bilim, edebiyat ve eğitimin ilerlemesine yardımcı olmuştur. Azerbaycan'da Mirza Feth Ali Ahunzade, Kazan'da Şahabettin Mercanî, Hüseyin Feyizhan ve Kayyum Nasırî gibi aydınlar bu süreci yönlendiren önemli figürler arasında yer almışlardır.

1. İSMAİL GASPIRALI VE DÜŞÜNCELERİ

Rusya'daki Müslüman aydınlar arasında en etkili isimlerden biri, Kırım Tatarı olan İsmail Gaspıralı'dır[9]. 1851 doğumlu olan Gaspıralı, "üstün yetenekli"[10] hareketinin en önemli şahsiyetidir[11]. Moskova'da eğitim almış, Paris ve İstanbul gibi önemli şehirlerde bulunmuş ve Rusya Müslümanları için önemli eserler ortaya koymuştur. "*Rusya Müslümanları*" adlı eserinde, Rus yönetiminin Türk ve Tatar halklarına zarar verdiğini, onları cahil bıraktığını ve Rusların Türk halklarını kendi politikalarına esir ettiğini savunmuştur[12]. Gaspıralı, bu görüşleriyle, Türk dünyasında önemli bir düşünsel hareketin öncüsü olmuştur.

---

[1] Pan slavizm konusunda geniş bilgi için bkz., Akdes Nimet Kurat, "Pan Slavizm," *DTCF Dergisi*, c.XI, sayı:2-4, TTK Basımevi, Ankara 1953, s. 242-272; Hans Kohn, *Pan-İslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, Kervan Yayınları, İstanbul 1986, s.43-56

[2] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* çev. Metin Kıratlı, 4.basım, TTK Basımevi, Ankara 1991, s.346.

[3] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 496.

[4] Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi,* c.I, Tekin Yayınevi, İstanbul 1989, s.51.

[5] Suavi Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1993, s.148.

[6] Daniel Yergin, *Petrol*, çev. Kamuran Tuncay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1995, s.53-56.

[7] Aydın, *a.g.e.*, s.149.

[8] Serge Zenkovsky, *Rusya'da Pan Türkizm ve Müslümanlık*, çev. İ. Kantemir, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1971, s.82; A. Zeki Velidî Togan, Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, Arkadaş, İbrahim Horoz ve Güven Basımevleri, İstanbul 1942-1947, s.540.

[9] İsmail Gaspıralı'nın hayatı ve çalışmaları konusunda bkz., Cafer Seyahmet Kırımer, *Gaspıralı İsmail Bey*, İstanbul 1934; Mehmet Saray, *Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987; Nadir Devlet, *İsmail Bey (Gaspıralı)*, Ankara 1988; Edward J. Lazzerini, *İsmail Gasprinski and Muslim Modernism in Russia 1878-1914*, Washington 1973; Mehmet Saray, *Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği*, İstanbul 1993.

[10] Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri "1928 Yılı Yazıları"*, Bas. Haz. Nejat Sefercioğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s.65.

[11] Akçura, *a.g.e.*, s.65.

[12] Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 2.baskı, Ülken Yayınları, İstanbul 1979, s.208.

İsmail Gaspıralı, 10 Nisan 1883'te "*Tercüman*"[13] adlı gazeteyi hem Türkçe hem de Rusça olarak yayınlamaya başlamıştır. Rusya'da yayınlanan ilk günlük Türkçe gazete olan Tercüman, özellikle Rusya'daki Türk topluluklarının uyanışı açısından büyük bir öneme sahiptir. Yusuf Akçura, Tercüman'ın yayımlanmasını, "*Bahar güneşi ile dünyanın dirilip çiçeklendiği günlerde, uzun yıllardan beri karlı kefenlerle örtülüp ölü gibi uyuklayan Kuzey Türklerinin de ilk beyaz bahar çiçeği; Tercüman açıldı*"[14] diyerek betimlemiştir. Bu gazete, Türk dünyasında bir fikir devriminin simgesi haline gelmiş, halkı kendi diliyle eğitme, Avrupa'daki bilimsel, sanatsal ve teknik gelişmeleri Türk toplumuna kazandırma amacını güden bir platform olmuştur.

Tercüman'ın ilk yıllarındaki en önemli hedeflerinden biri, halkın çocuklarını modern eğitim metotlarıyla eğitmektir. Bu yaklaşım, "*Usul-i Cedid = Yeni Metot*"[15] okullarının kurulmasına ilham vermiştir. Bu okullar, çağdaş bilimlerle eğitim görmüş bireyler yetiştirmeyi hedeflemiş ve kısa sürede Türk dünyasında geniş bir yankı uyandırmıştır.

1905 Devrimi ile birlikte Rusya'da basın özgürlüğü de kazanmış ve Tercüman, sadece Türkçe olarak yayımlanmaya başlamıştır. Gazetenin başlığına da "*Dilde, Fikirde, İşte Birlik*" parolası eklenmiştir[16]. İsmail Gaspıralı, tüm Türk dünyasının bir araya gelmesi gerektiğini savunmuş ve bu birliği sağlamak için dil, fikir ve iş birliğini temel almıştır. Ona göre, Türk halkları arasında, Kazan Tatarları, Orta Asya Sartları ya da Turancılar gibi farklı gruplar yoktu; tek bir dilde konuşan, tek bir dine inanan Türk halkları vardı[17].

Gaspıralı, Yusuf Akçura ve Azerbaycanlı Ali Merdan Topçubaşı, 1905 Aralık ayında I. Rusya Müslümanları Kongresi'ni topladı[18]. Bu kongreye 120 delege katıldı ve İsmail Gaspıralı, kongrenin başkanlığına seçildi. Kongrede, tüm Rusya Müslümanlarını bir araya getirecek bir birlik kurma kararı alındı. Ardından, II. Müslüman Kongresi 13-23 Ocak 1906'da Petersburg'da yapıldı ve burada, Rus Anayasacı Demokrat Partisi (Kadet) gibi liberal düşüncelerin desteklenmesi gerektiği görüşü ortaya kondu. 16 Ağustos 1906'da yapılan üçüncü kongrede ise eğitimle ilgili kapsamlı bir rapor hazırlandı, siyasal hakların savunulması gerektiği vurgulandı ve Şii-Sünni ayrılıklarının Türk birliğine zarar vereceği ifade edildi.

Gaspıralı, Türk-Müslüman milletinin büyük bir millet olduğunu ancak bölünmüş ve geri kalmış bir halde olduğunu fark etmiş ve bu sorunun çözülmesi gerektiğini yaşamının amacına dönüştürmüştür. Bu konuda onu etkileyen üç ana unsur vardı: Pan Slavist yazar Mihail Katkov, Paris'teki hocası İvan Turgenyev ve Türk-Müslüman milletine olan güçlü bağlılığı.

Bu üç etki, Gaspıralı'nın hayatının yönünü değiştirmiştir. O, Türk milletinin eğitimini kendi dillerinde ve Avrupa usulünde yapmalarını savunmuş ve kendi edebiyatlarını yaratmalarını gerektiğini vurgulamıştır. Bu düşüncelerle Tercüman gazetesini çıkarmış ve bilgiye dayalı bir toplum yaratmayı amaçlamıştır.

Avrupa bilimlerini ve eğitimini vermek ve sanayileşmek, çocukların çağdaş yöntemlerle okutulması, Müslüman-Türk milletinin bir bütün olduğunun 1905'te kabul edilmesiyle coğrafî ayrılıkların ve lehçe farklılıklarının bütünü parçalamasının önüne geçilmesini savunmakta ve Rus Çarlığı'nda dağınık Müslüman-Türk halklarını birleştirmeyi hedefliyordu. İsmail Gaspıralı bu konudaki ilhamını Pan Slavizm ve zaman içerisinde dil birliğini sağlayıp birleşen Almanya ve Fransa gibi ülkelerdeki milletleşme tecrübelerinden almıştır.

İsmail Gaspıralı konuşma ve yazma dilinin sadeleştirilmesini, Arapça, Farsça ve diğer dillerden geçen yabancı kelimelerden arındırılmış Osmanlı Türkçesi'nin bütün Müslüman-Türk dünyasının dili olmasını savunmuştur. Onun savunduğu dil, *"Orta Türk dili"* idi. Bu Arapça, Farsça ve Saray Türkçesi gramerinden arındırılmış, geniş Kıpçak Türkçesi kelimeleriyle birleştirilmiş, Oğuz Osmanlıcası idi. Bu sayede Kıpçakça konuşan Nogaylar, İdil Tatarları, Özbekler, Kırgız ve Kazaklar ile Oğuzca konuşan Türkmenlerle, Azerbaycanlılar, Kırımlı Tatarlar ve Osmanlı Türkleri birbirlerini anlayabileceklerdi. Gaspıralı'nın hedefi "*Boğaziçi'ndeki kayıkçı ile Kaşgarlı deveciyi*"[19] birleştirmekti. O, Oğuz Osmanlı Türkçesi'ni bütün Müslüman-Türk dünyasının dili olmasını istemiş ve bunu "*Dilde birlik*" olarak tanımlamıştır. Türkçe'nin Müslüman-Türk dünyasınca kabul

[13] Türkiye'de tam koleksiyonu yoktur. Mevcut sayıları, 1895: 13.yıl 1-50; 1896: 14.yıl 1-51; 1909: 27.yıl 28.sayı; İstanbul Belediye Kütüphanesi 39 numarada 1895-1909: 13-28.yıl arada eksik sayılar vardır. Paris'te Centre Russe de l'Ecole Pratique des Hau'tes Etudes'te 1883, 1891, 1892, 1893, 1894, 1897, 1901, 1903, 1904, 1905, 1906, 1907, 1908, 1909, 1912, 1913 yıllarına ait sayıları vardır. Ancak bu yıllardan da toplam 174 sayısı eksiktir.

[14] Akçura, *a.g.e*., s.70-71.

[15] M. Jacob Landau, *Pan Turkism in Turkey: A Study of Irredentism*, London, C.Hurst and Company, 1981, s.10.

[16] David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*, çev. Şevket Serdar Türet ve diğerleri, Kervan Yayınları, İstanbul 1979, s.17.

[17] Akçura, *a.g.e*., s.75.

[18] İhsan Ilgar, *Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.3-4.

[19] Brian G. Williams, *The Crimean Tatars*, *The Diaspora Experience and the Forging of a Nation,* E.J. Brill, Leiden 2001, s.246.

edilmesinden sonra bir Türk rönesansının yaratılabileceğine inanmış ve bunu *"Fikirde birlik"* olarak ifade etmiştir. "İ*şte birlik*" içinse zamanın gelmediğini düşünerek bunu kendinden sonraki nesillere bırakmıştır. İsmail Gaspıralı'nın bundan kastettiği ise *"esaretten kurtulma"* dır.

Gaspıralı, aynı zamanda Müslüman-Türk kadınının özgürleşmesi gerektiğini vurgulamış ve onların toplumsal yaşamda yer almasını savunmuştur. "Kadınlar Ülkesinde" adlı eserinde, milletin ilk eğitimcisinin kadınlar olduğunu, bu yüzden kadınların toplumdan dışlanmamaları gerektiğini ifade etmiştir. O, kadınların eğitimiyle toplumun da gelişeceğine inanıyordu[20]. Bu düşünceler, onu "*Kırım'ın Atatürk'ü*" olarak tanımlanmasına neden olmuştur.

2. İSMAİL GASPIRALI'NIN DÜŞÜNCELERİNİN AYDINLAR ÜZERİNDE ETKİLERİ

II. Dünya Savaşı sırasında, İsmail Gaspıralı'nın düşünceleri, özellikle Türkiye'de ve Müslüman-Türk dünyasında aydınları derinden etkilemiş, onlara ilham kaynağı olmuştur. Gaspıralı'nın Müslüman-Türk dünyasının esaretten kurtulma mücadelesini savunması, Mustafa Kemal Atatürk'ün çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'ni kurma başarısıyla birleşince, Rusya'daki Müslüman-Türk aydınları, II. Dünya Savaşı'nı özgürlük ve bağımsızlık mücadelesi olarak görmeye başlamışlardır[21].

Bu dönemde, aydınlar Almanların etkisiyle "*tek tarih, tek dil, tek kültür*" anlayışına yönelmiş ve bu düşünceleri savunmuşlardır. Türk dili, tarihi ve kültürü, aydınlar için öncelikli konular haline gelmiştir. Türk dilinin dünya dillerindeki yeri tartışılmış ve Türk dilinin yapısal özellikleri üzerinde durulmuştur[22]. Türkçe, Ural-Altay dil ailesine ait bir dil olarak, dünya dilleri arasında geniş bir yer tutmasına rağmen, zaman içinde Çince, Rusça, Farsça ve Arapça gibi dillerle karışmış, birçok yabancı kelime ve terim almıştır. Bu durum, Türk dilini karmaşık hale getirmiş ve dilin öğrenilmesini ve öğretilmesini zorlaştırmıştır[23]. Türkçülük düşüncesi, Türk dilini yabancı unsurlardan arındırmayı ve sadeleştirerek halkın kolayca öğrenebileceği bir dil haline getirmeyi amaçlamıştır. Türk dili, milletin en önemli birliği olarak görülmüş ve "*Türkçülerin amentüsü: Dilde, fikirde, işte birlik anlayışı*" savunulmuştur[24].

II. Dünya Savaşı sırasında, dünya genelinde Türkçe'yi ana dili olarak konuşan yaklaşık 70 milyon Türk olduğu belirtilmiştir[25]. Türkler, Balkanlar'dan Çin'e, Mançurya'dan Hindistan'a kadar geniş bir coğrafyaya yayılmakta, ancak aynı milletin bireyleri, coğrafi konumlarına bağlı olarak farklı adlarla anılmakta ve çeşitli lehçe ve şiveler kullanmaktadırlar. Türk düşmanları, bu farklılıkları kullanarak Türkleri bölmeyi amaçlamış, ancak aydınlar, Türk dilinin birleştirici gücüne vurgu yaparak, farklı lehçeler ve şivelerin, Türk milletinin birliğini zedelememesi gerektiğini savunmuşlardır. Türkçülük, dil birliğini savunmuş ve bu birlik, Türk dünyasında karşılıklı saygı ve hoşgörüyle pekiştirilmiştir[26].

Türk dilinin, Türk milleti arasında birleştirici bir güç olabilmesi[27] için eski Türkçe kelimelerinin diriltilmesi gerektiği düşünülmüş ve yeni kelimeler üretirken, dilin doğal kurallarına uygunluk sağlanması gerektiği vurgulanmıştır[28]. Dilde yapılacak inkılâp, bir kültür hareketi olarak değerlendirilmiş[29], Batı dillerinden[30] ve Arapçadan alınan sözcüklerin atılması[31] gerektiği ifade edilmiştir. Türkçe, ulusal, saf bir yazı ve bilim dili haline getirilerek tüm Türk dünyasında ortak bir dil olarak kullanılmalıdır.

---

[20] Kırımer, *a.g.e.,* s.64-65.

[21] Mithat Atabay, *II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Milliyetçilik Akımları*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005, s.298-308.

[22] Hüseyin Namık Orkun, "Dünya Dillerinin Tasnifi," *Yeni Türk*, sayı:81(Eylül 1939), s.345-347.

[23] Hüseyin Namık Orkun, "Öz Dilimiz," *Çınaraltı*, sayı:9 (4 Birinci teşrin 1941), s.4.

[24] Orkun, *a.g.m.*, s.4.

[25] *Çınaraltı*, sayı.26 (31 Birinci teşrin 1942), s.14.

[26] Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet, "Türkçülük Programında Dil Meselesi," *Çınaraltı*, sayı:28 (14 Şubat 1942), s.4.

[27] Orhan Seyfi Orhon, "Dil Bilginimiz Besim Atalay'a," *Çınaraltı,* sayı:10 (11 Birinci teşrin 1941), s.8-9.

[28] Hüseyin Nihal Atsız, "Türk Dilinde ekler ve Kökler," *Çınaraltı*, sayı:38 (13 Haziran 1942), s.12.

[29] Nebil Buharalı, "Hakikî Türkçe ve taklit Türkçe," *Çınaraltı*, sayı: 9 (4 Birinci teşrin 1941), s.6-7; "Türklerarası Ortak Kültür," Çınaraltı, sayı:85 (8 Mayıs 1943), s.11-12.

[30] Dr. Rıza Nur, "Türkçede Ecnebi Kelimeler," Tanrıdağ, sayı: 6 (12 Haziran 1942), s.3-6; Nebil Buharalı, "Dil Tasfiyesinde Uydurma Kelime İddiası," *Çınaraltı*, sayı: 91 (19 Haziran 1943), s.12-13.

[31] Besim Atalay şöyle diyor: "Bizim hıncımız Arapçaya değil, Arapçayı dilimizde yaşatmak dileğine karşıdır. Biz yüzlerce yıl birlikte yaşamış olduğumuz Araplığa ve tanrısal duygularımızın kaynağı olan Arapçaya karşı saygıdan başka bir şey beslemeyiz. Yalnız Arapça gibi herhangi bir dil kendi kılığı ile dilimize girerse veya girmek isterse o zaman dayanamayız." Besim Atalay, "Türkçe Davası-II," *Çınaraltı*, sayı: 3 (23 Ağustos 1941), s.4.

İsmail Gaspıralı'nın açtığı yolda, Türkçülük hareketi önemli isimler tarafından sürdürülmüştür. Prof. Dr. Zeki Velidî Togan, Prof. Dr. Sadri Maksudî Arsal, Dr. Reşit Rahmetî Arat ve Ahmet Caferoğlu gibi Türkologlar, Türk dilinin birliği ve gelişmesi için önemli çalışmalar yapmışlardır[32]. Bu aydınlar, Türk dilinin Türk milletinin ortak dili olması gerektiğini savunmuş ve Gaspıralı'nın dil birliği anlayışını sürdürmüşlerdir.

Bunun yanı sıra, Müslüman-Türk dünyasının aydınları, Türk tarihine de büyük bir önem vermişlerdir. Dil ve tarih, birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak görülmüş, Türk dünyasının birleşmesi için Türk tarihinin doğru bir şekilde anlaşılması gerektiği vurgulanmıştır[33]. Türkçülük, sadece dil birliğini değil, aynı zamanda Türk milletinin geçmişteki büyük başarılarını hatırlayarak milli bir bilinç oluşturmayı hedeflemiştir. Türk tarihi, yalnızca bir milletin geçmişi değil, aynı zamanda dünya tarihindeki yerini de gözler önüne seren bir değer olarak kabul edilmiştir. Aydınlar, Türk milletinin tarihsel olarak büyük bir geçmişe sahip olduğunu ve bu mirası, halkın milli şuurunu uyandırarak geleceğe taşımaları gerektiğini savunmuşlardır[34].

II. Dünya Savaşı sırasında, İsmail Gaspıralı'nın mirası, Türk dünyasında bağımsızlık ve birlik mücadelesine ilham kaynağı olmuştur. Gaspıralı'nın "*işte birlik*" düşüncesi, Sovyetler Birliği'nin topraklarında yaşayan Türklerin esaretten kurtulma arzusunu pekiştirmiştir[35]. Dr. Rıza Nur ve Nihal Atsız gibi isimler, Türklerin irredentizm anlayışını benimsemiş, bu görüşe göre eski Türk topraklarının kurtarılması, yani Çin, Rusya ve İran'daki toprakların geri alınması gerektiği savunulmuştur[36]. Bu dönemde Türkçülük ve Turancılık hareketleri, Türk milletinin yeniden birleşmesi gerektiğini ve bunun için savaşın kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır.

Bu süreçte tarih anlayışı da evrilmiştir. Türk tarihi, iki ana bölüme ayrılmıştır: Anayurt'taki Türk tarihi ve yabancı illerdeki Türk tarihi. Anayurt'taki Türk tarihi, Orta Asya'dan başlayıp 11. yüzyıla kadar uzanırken, yabancı illerdeki Türk tarihi ise bu tarihten sonra, 11. yüzyıldan itibaren Anadolu, İran, Azerbaycan, Irak ve Kuzey Suriye gibi bölgelerdeki Türk hâkimiyetini anlatmaktadır. Türk tarihinin bu iki bölümünün birbirini tamamladığı ve Türk milletinin tarihsel olarak geniş bir coğrafyaya yayıldığı savunulmuştur. Ayrıca, Türklerin bilimde, sanatta ve kültürel alanda yaratıcı bir millet olduğu vurgulanarak, kurdukları Türk devletlerinin, dünya uygarlığının şekillendirilmesine önemli katkılarda bulunduğu ifade edilmiştir[37].

İsmail Gaspıralı'nın "*samimi dindar ve Müslüman olmak*" fikri, II. Dünya Savaşı sırasında Türk dünyasında liderlerin benimsediği bir görüş haline gelmiş[38], ancak din, özellikle Sovyetler Birliği'nin denetimindeki Türk topluluklarında sosyal hayatın temel unsuru olmamıştır.

Türkçülük ve Turancılık düşüncesi, Almanya'nın ırkçı ve nasyonal sosyalist düşüncelerinin etkisiyle yeniden canlanmış ve Türk dünyasında bağımsızlık idealleri güçlenmiştir. Türkçülük savunucuları, özellikle Sovyetler Birliği'nin denetimindeki Türk topluluklarında bağımsızlık zamanının geldiğini düşünmüşlerdir. Bu dönemde, Türkiye ve Almanya arasında güçlü bir Türkçülük ve Turancılık bağının kurulduğu görülmüştür. Sovyetler'den kaçan birçok önemli aydın, Türkiye'de ve Almanya'da Türkçülük hareketinin yayılmasına katkı sağlamıştır. Ahmet Zeki Velidî Togan, Mehmet Emin Resulzade, Mirza Bala gibi isimler, Türkçülük ideolojisinin savunucuları arasında yer alırken, Almanya'da Müstecib Ülküsal, Mustafa Çokay, Veli Kayyum Han ve Haydar Bammat gibi isimler, Turancılığın siyasal anlamda kabul görmesi için çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bu dönem, Türk dünyasında birlik ve özgürlük mücadelesinin en yoğun olduğu zamanlardan biri olmuş, Gaspıralı'nın fikirleri, Türk milletinin esaretten kurtulma ve bağımsızlık mücadelesini desteklemiş, bu düşünceler, Sovyetler Birliği ve diğer büyük güçlerin etkisi altındaki Türk toplulukları için ilham kaynağı olmuştur.

II. Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında, Gaspıralı İsmail Bey'in öngörüleri doğrultusunda, Türk dünyasında bir birleşme ve bağımsızlık hareketi güç kazanmıştır. Bu dönemde, Türk aydınları özellikle Sovyetler Bir-

[32] Dr. Hasan Ferit Cansever şöyle diyor: "Dünya üzerinde bugün "*Türküm*" diyen 60-70 milyon insan vardır. Bu parça parça edilmiş büyük bir milletin dökünteleridir. Bunlar bir araya toplansalar, bunlar sevgi, aşk ve ihtimam ile korunsalar, üretilseler, terbiye edilseler, dünya üzerinde yaşayan insanlar arasında en şerefli, en liyakatli, mevkii bu Türk milleti işgal edeceğine hiç şüphe yoktur. Nasıl ki, tarih bize Türklerin her vakit dünyaya medeniyet örneği olduklarını gösteriyor." Dr. Hasan Ferit Cansever, "Türkçülük Nedir?," *Doğu*, sayı: 8-9-10 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1943), s.14-15.

[33] Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet, "Dünya Tarihinde Türklük," *Çınaraltı,* sayı:45 (1 Temmuz 1942), s.4; Prof. Dr. Làszlo Ràsonyi, *Tarihte Türklük*, 3.Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1993, s.1-64.

[34] Dr. Mustafa Hakkı Akansel, "Millî Tarihimizin Kıymetini Bilelim," *Çınaraltı*, sayı:82 (17 Nisan 1943), s.4.

[35] Dr. Rıza Nur, "Türk Mıntıkası," *Tanrıdağ*, sayı:2 (15 Mayıs 1942), s.3-4; "Oğuz Kağan'ın Duası," *Tanrıdağ*, sayı:3 (22 Mayıs 1942), s.3-4.

[36] Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Tarihinin Meseleleri*, İstanbul 1992, s.12.

[37] İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Türke Doğru*, Kültür Basımevi, İstanbul 1943, s.8.

[38] Dr. Rıza Nur, *Türk Tarihi*, c.XII, Millî Matbaa, İstanbul 1928, s.510.

liği'nde yaşayan Türk halklarının özgürleşmesi için bir araya gelerek güçlü bir Türk devleti kurma amacını gütmüşlerdir. Haydar Bammat, Kafkasya'daki Türklerin federasyon kurmasını savunmuş ve bunun Türkiye ile birleşmesi gerektiğini dile getirmiştir. Ancak, Atatürk ve İsmet İnönü'nün bu fikirleri kabul etmemesi, Bammat'ı "*Durum ve Türkiye'nin bizimkinden hiçbir zaman ayrılmamış olan hayati menfaat idarecilerini bizim istediğimiz gibi harekete mecbur edinceye kadar beklemek zorundayız. O gün gelecektir*"[39] şeklinde bir düşünceye itmiştir. Bu fikirler, II. Dünya Savaşı sırasında da etkisini sürdürmüştür.

Hüseyin Nihal Atsız, Türklerin birleşmesi gerektiğini savunarak, tüm Türk milletlerinin tek bir bayrak altında toplanmasını amaçlamıştır. Bu ideali gerçekleştirebilmek için, Türk halklarının federasyonlar kurarak birleşmeleri gerektiğini belirtmiştir[40]. Muharrem Feyzi Togay ise Turanlı kavimlerin birleşmesini savunmuş ve bu birleşmenin Asya'nın çeşitli bölgelerinde yaşayan Türk halklarını kapsaması gerektiğini öne sürmüştür[41]. Togay'ın görüşleri, Prof. Dr. Zeki Velidî Togan'dan da etkilenmiş ve "*Doğu Türkistan merkezli bir Türk devleti*" kurma fikri savunulmuştur.

Nurullah Barıman yapılacak işin bir "*ulusal ülkü*" olduğunu belirtir. Ona göre yapılacak iş üç aşamalıdır:

> "*İlk vazifesi bu esir ırkdaşlarımızın istiklallerini kazanmalarına yardım etmeleridir... Böylece Azeriler, Kırımlılar, Kazanlılar, Başkırtlar, Kırgızlar, Karakalpaklar, Özbekler, Türkmenler, Kazaklar, Uygurlar, Altaylılar müstakil bir devlet olduktan sonra, Turancılığın ilk merhalesi kat edilmiş olur. Bundan sonra ikinci merhale olarak bunların birbirlerine en yakın olanlarının birleşerek federasyonlar kurması başlar. Bu da gerçekleşince Turancılığın üçüncü merhalesi olan tek bayrak altında toplanmak işi başlar*"[42].

Barıman, Avrupa'da yer alan Turan kavimlerini hiç hesaba katmazken, burada bulunan Türkleri ise azınlık olarak görmekte ve tamamen Sovyetler Birliği'ndeki Türkleri kurulacak Turan federasyonunun ve Büyük Turan devletinin üyesi olarak değerlendirmektedir.

Nihal Atsız ve diğer Türkçü aydınlar, Turancılığın ilk adımının, Sovyetler Birliği'ndeki Türk halklarının bağımsızlıklarını kazanmaları olduğunu ifade etmişlerdir. Azeriler, Kırımlılar, Kazanlılar ve diğer Türk toplulukları özgürleşerek, ilk merhaleyi tamamladıktan sonra federasyonlar kurmaya başlamalıdırlar. Ardından, tüm Türkler tek bir bayrak altında birleşecek ve Turan devleti kurulacaktır.

Türkçülüğün kültürel bir temele dayanması gerektiğini savunan isimlerden biri de Dr. Hasan Ferit Cansever'dir. Cansever, Türk halkının geçmişine olan bağlılıkla, modernizmin değil, ecdadın medeniyetinin temel alınması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre, Türk milletinin geleceği, kendi geçmişindeki maddi ve manevi değerler üzerine inşa edilmelidir. Cansever, Türkçülüğün bir düşmanlık değil, kültürel bir birlikteliğin peşinde olması gerektiğini belirtmiş[43], bu düşünceyi İsmail Gaspıralı'nın "*Dilde, Fikirde, İşte Birlik*" anlayışıyla ilişkilendirmiştir.

Eski Kırım Dışişleri Bakanı olan Cafer Seyahmet Kırımer ise, Türkçülüğün bir ırkçılık değil, kültürel bir ulusal birlik anlayışı olması gerektiğine dikkat çekmiştir. Türkçülüğü sadece ırkçılıkla sınırlı tutmak, Türk milletinin birliğine zarar verecek bir yaklaşımdı[44]. Kırımer, Türklüğü bir bütün olarak kabul etmenin, milliyetçilikle yeterli olduğunu vurgulamış ve Türkçülüğün kültürel temeller üzerinde yükselmesi gerektiğini savunmuştur[45].

Kırımer'e göre Türkçülük aynı dili konuşan, aynı dile mensup, aynı dilek ve heyecanı paylaşanların benimsedikleri kültürel ve siyasal kurtuluş yoludur[46]. Türkçülüğe zararlı olanlar ise ırkçılık ve Turancılık, Anadolucu-

---

[39] Patrik von zur Mühlen, *Gamalı Haç ile Kızılyıldız Arasında II. Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Mavi Yayınları, Ankara 1984, s.22.

[40] *Atsız Mecmua*, sayı:9 (15 İkinci kanun 1932), s.213.

[41] Muharrem Feyzi Togay, *Turanî Kavimler ve Siyasî Tarihlerinin Esas Hatları*, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1938, s.28-29.

[42] A. Nurullah Barıman, *Bizim Millî Ülkümüz Turancılık Nedir?*, Türkiye Ticaret Postası Matbaası, İstanbul 1942, s.14-15.

[43] Dr. Hasan Ferit Cansever, *Türkçülük Nedir?*, Toprak Dergisi Matbaası, İstanbul 1959, s.45-46; "Türkçülük Nedir?," *Doğu,* sayı:16-17 (Şubat-Mart 1944), s.16; "Türkçülük Düşüncesi," *Türk Yurdu*, sayı:1 (1 Eylül 1942), s.3-4.

[44] Cafer Seydahmet Kırımer, "Bizde İdeal ve İdeoloji Buhranı Var mıdır?," Doğu, sayı:16-17 (Şubat- Mart 1944), s.5.

[45] Cafer Seyahmet Kırımer, *Mefkûre ve Türkçülük, Kutulmuş Matbaası*, İstanbul 1965, s.65.

[46] Kırımer, *a.g.e.*, s.65-66.

luk, dış Türklerdeki mıntıkacılık ve kabileciliktir. Irkçılık ve Turancılık veya mıntıkacılık Türkçülüğün Türkiye'yi "*avantüre, emperyalist bir yola sürüklemek*"tir. Türkçülük Akımını baltalayan hareketleri ise Kırımer şöyle sıralıyor: "İslâmcılık, Osmanlıcılık, şimalde Tatarcılık, *Başkırtcılık gibi kabile ceryanları*".

Kırımer Türkçülüğün siyasal hedeflerini dört madde altında toplamıştır:

> "*1.İçtimaî tekâsüfleri itibariyle millî ülkeye malik olan her milletin müstakil bir devlet teşkil etmesi*
>
> *2.Hiçbir ülkede ekseriyet teşkil etmeyen ekalliyetlerin harsî muhtariyetleri*
>
> *3.Coğrafî bir tesanüdûn, yahut da dinî, siyasî, iktisadî icapların neticesi olarak beraber yaşamaları zarurî olan ülkelerin (siyasî ittihatları) teşkil etmeleri hakkını tanımak.*
>
> *4.Hiçbir ülkenin müsta'mere veyahut müstemleke namıyla bir devlet idaresine girmesini kabul etmemek*."[47]

Hüseyin Emir Erkilet, milliyetçiliğin temel amacını "öz milletini kurtarmak ve tek bir millî bayrak altında birleşmiş görmek"[48] olarak tanımlamaktadır. Bu düşüncesine göre, Türk milletinin birliğini sağlamak ve tüm Türkleri bir arada görmek için Türkçülük üzerine kapsamlı bir program geliştirilmesi gerekmektedir[49]. Erkilet, Türkiye Türkleri ve dış Türkler arasında güçlü bir millet olma bilinci oluşturulması gerektiğini vurgulamaktadır. Türk birliğinin sağlanması için, Prof. Dr. Zeki Velidî Togan'ın önerdiği "*Türkili*" devleti fikrini dile getirmektense, Türklerin yaşadığı coğrafyada daha somut bir birleşme yolunun izlenmesi gerektiğini savunur.

Erkilet, Sovyetler Birliği'ndeki Türk topluluklarının birbirine bağlı olduğunu ve tüm bu kabilelerin dil ve kültür açısından büyük Türk dilinin birer parçası olduğunu ifade eder. Bu görüşe göre, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan gibi bölgelerdeki Türklerin birbirinden ayrı dil ve kimlikler olarak tanımlanmasının yanlış olduğu, aksine hepsinin tek bir ulu Türk milletinin ayrılmaz parçaları olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, Türkistan ile İdil-Ural arasındaki sınırların, Türk kimliğini tanımlama adına anlam taşımadığı ifade edilir. Türk birliği, tarihsel ve kültürel bağların bir sonucu olarak, parçalara ayrılmayı reddeden bir ulusal bütünlükten oluşmalıdır[50].

SONUÇ

II. Dünya Savaşı'nda Türk dünyasının liderlerinin düşünceleri ve hedefleri çeşitlilik arz etmekle birlikte, hepsinin ortak amacı Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türk halklarının birleşmesini sağlamaktı. Bu dönemde, özellikle Kafkasya, Orta Asya ve İdil-Ural bölgelerinde yaşayan Türkler, birleşme veya federasyon kurma fikri etrafında yoğunlaşmışlardır. Bu nedenle Almanya ve İngiltere ile işbirliği yapmayı tercih etmişlerdir. II. Dünya Savaşı sırasında, Başkırt filologu Prof. Dr. Zeki Velidî Togan, Orta Asya ve Volga havzasını kapsayan büyük bir Doğu Türk Devleti önerisini gündeme getirmiş ve bu düşünceyi savunmuştur. Bunun yanında, Tatar mülteci lideri Ayaz İshakî, demokratik güçlerin ve ezilen Polonya'nın tarafını tutarak, Nazi yayılmacılığına karşı açıkça karşı durmuştur. Kırım Tatarları'nın önde gelen liderlerinden Cafer Seyahmet Kırımer ise Polonya ve İngiltere'nin tarafında yer almış ve bu durumu ifade etmiştir. Türkistan'ın eski başbakanı Mustafa Çokayoğlu, Berlin'de Nazi subaylarından birinin saldırısına uğramış ve olay, dönemin baskıcı atmosferinin bir yansıması olarak kaydedilmiştir.

Bu liderlerin hepsi, Gaspıralı İsmail Bey'in "İşte birlik" düşüncesinden ilham alarak, II. Dünya Savaşı'nın oluşturduğu ortamdan yararlanmayı ve halklarının bağımsızlıklarını kazanmayı amaçlamışlardır. Gaspıralı İsmail Bey'in düşünceleri, Sovyet yönetimi tarafından tehlikeli olarak görülmüş ve onun fikirleri doğrultusunda hareket eden Kırım Tatarları gibi Müslüman-Türk toplulukları sürgüne gönderilmiştir. Sovyetler, İsmail Gaspıralı'nın etkisini silmeye çalışmış ancak onun "*Dilde, fikirde ve işte birlik*" ilkesini hafızalardan silememiştir. Gaspıralı, Türk dünyasının birliği için çaba sarf eden ve kendisinden sonra gelen liderlere ilham kaynağı olmuş önemli bir şahsiyet olarak tarihteki yerini almıştır.

---

[47] Kırımer, *a.g.e.*, s.68.

[48] Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet, "Milliyetçilik Neden Lâzımdır?," Çınaraltı, sayı: 24 (17 İkinci kanun 1942), s.4.

[49] Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet, "Türkçülük Programı," *Çınaraltı*, sayı: 20-21 (31 İkinci kanun –7 Şubat 1942), s.4.

[50] Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet, "Coğrafî Türk Birliği," *Çınaraltı*, sayı:32 (14 Mart 1942), s.4-5.

KAYNAKÇA

Akansel, Dr. Mustafa Hakkı, "Millî Tarihimizin Kıymetini Bilelim," *Çınaraltı*, sayı:82 (17 Nisan 1943).

Akçura, Yusuf, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri* "1928 Yılı Yazıları", Bas. Haz. Nejat Sefercioğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

Atabay, Mithat, *II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Milliyetçilik Akımları*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005.

Atalay, Besim, "Türkçe Davası-II," *Çınaraltı*, sayı: 3 (23 Ağustos 1941).

Atsız, Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Tarihinin Meseleleri*, İstanbul 1992.

Atsız, Hüseyin Nihal, "Türk Dilinde ekler ve Kökler," *Çınaraltı*, sayı:38 (13 Haziran 1942).

Atsız Mecmua, sayı:9 (15 İkinci kanun 1932).

Avcıoğlu, Doğan, *Türklerin Tarihi*, c.I, Tekin Yayınevi, İstanbul 1989.

Aydın, Suavi, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1993.

Baltacıoğlu, İsmail Hakkı, *Türke Doğru*, Kültür Basımevi, İstanbul 1943.

Barıman, A. Nurullah, Bizim Millî Ülkümüz Turancılık Nedir?, *Türkiye Ticaret Postası Matbaası*, İstanbul 1942.

Buharalı, Nebil, "Hakikî Türkçe ve Taklit Türkçe," *Çınaraltı*, sayı: 9 (4 Birinci teşrin 1941).

Buharalı, Nebil, "Türklerarası Ortak Kültür," *Çınaraltı*, sayı:85 (8 Mayıs 1943).

Cansever, Dr. Hasan Ferit, "Türkçülük Nedir?," *Doğu*, sayı: 8-9-10 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1943).

Cansever, Dr. Hasan Ferit, Türkçülük Nedir?, *Toprak Dergisi Matbaası*, İstanbul 1959.

Cansever, Dr. Hasan Ferit, "Türkçülük Nedir?," *Doğu*, sayı:16-17 (Şubat-Mart 1944).

Cansever, Dr. Hasan Ferit, "Türkçülük Düşüncesi," *Türk Yurdu*, sayı:1 (1 Eylül 1942).

Çınaraltı, sayı.26 (31 Birinci teşrin 1942).

Devlet, Nadir, *İsmail Bey (Gaspıralı)*, Ankara 1988.

Dr. Rıza Nur, "Oğuz Kağan'ın Duası," *Tanrıdağ*, sayı:3 (22 Mayıs 1942).

Dr. Rıza Nur, "Türk Mıntıkası," *Tanrıdağ*, sayı:2 (15 Mayıs 1942).

Dr. Rıza Nur, "Türkçe'de Ecnebi Kelimeler," *Tanrıdağ*, sayı: 6 (12 Haziran 1942).

Buharalı, Nebil, "Dil Tasfiyesinde Uydurma Kelime İddiası," *Çınaraltı*, sayı: 91 (19 Haziran 1943).

Dr. Rıza Nur, *Türk Tarihi*, c.XII, Millî Matbaa, İstanbul 1928.

Erkilet, Hüseyin Hüsnü Emir, "Coğrafî Türk Birliği," *Çınaraltı*, sayı:32 (14 Mart 1942).

Erkilet, Hüseyin Hüsnü Emir, "Dünya Tarihinde Türklük," *Çınaraltı*, sayı:45 (1 Temmuz 1942).

Erkilet, Hüseyin Hüsnü Emir, "Milliyetçilik Neden Lâzımdır?," *Çınaraltı*, sayı: 24 (17 İkinci kanun 1942).

Erkilet, Hüseyin Hüsnü Emir, "Türkçülük Programı," *Çınaraltı*, sayı: 20-21 (31 İkinci kanun –7 Şubat 1942).

Erkilet, Hüseyin Hüsnü Emir, "Türkçülük Programında Dil Meselesi," *Çınaraltı*, sayı:28 (14 Şubat 1942).

Ilgar, İhsan, *Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Kırımer, Cafer Seyahmet, *Gaspıralı İsmail Bey*, İstanbul 1934.

Kırımer, Cafer Seyahmet, *Mefkûre ve Türkçülük*, Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1965.

Kırımer, Cafer Seydahmet, "Bizde İdeal ve İdeoloji Buhranı Var mıdır?," *Doğu*, sayı:16-17 (Şubat- Mart 1944).

Kohn, Hans, *Pan-İslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, Kervan Yayınları, İstanbul 1986.

Kurat, Akdes Nimet, "Pan Slavizm," *DTCF Dergisi*, c.XI, sayı:2-4, TTK Basımevi, Ankara 1953.

Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Kushner, David, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*, çev. Şevket Serdar Türet ve diğerleri, Kervan Yayınları, İstanbul 1979.

Landau, M. Jacob, *Pan Turkism in Turkey: A Study of Irredentism*, London, C.Hurst and Company, 1981.

Lazzerini, Edward J., *İsmail Gasprinski and Muslim Modernism in Russia 1878-1914*, Washington 1973.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, 4.basım, TTK Basımevi, Ankara 1991.

Mühlen, Patrik von zur, *Gamalı Haç ile Kızılyıldız Arasında II. Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Mavi Yayınları, Ankara 1984.

Orhon, Orhan Seyfi, "Dil Bilginimiz Besim Atalay'a," *Çınaraltı*, sayı:10 (11 Birinci teşrin 1941).

Orkun, Hüseyin Namık, "Dünya Dillerinin Tasnifi," *Yeni Türk*, sayı:81 (Eylül 1939).

Orkun, Hüseyin Namık, "Öz Dilimiz," *Çınaraltı*, sayı:9 (4 Birinci teşrin 1941), s.4.

Ràsonyi, Prof. Dr. Làszlo, *Tarihte Türklük*, 3.Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1993.

Saray, Mehmet, *Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği*, İstanbul 1993.

Saray, Mehmet, *Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987.

Togan, A. Zeki Velidî, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, Arkadaş, İbrahim Horoz ve Güven Basımevleri, İstanbul 1942-1947.

Togay, Muharrem Feyzi, *Turanî Kavimler ve Siyasî Tarihlerinin Esas Hatları*, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1938.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 2.baskı, Ülken Yayınları, İstanbul 1979.

Williams, Brian G., *The Crimean Tatars, The Diaspora Experience and the Forging of a Nation*, E.J. Brill, Leiden 2001.

Yergin, Daniel, *Petrol*, çev. Kamuran Tuncay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1995.

Zenkovsky, Serge, *Rusya'da Pan Türkizm ve Müslümanlık*, çev. İ. Kantemir, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1971.